

SOSYALLEŞMEDEN ŞEYLEŞMEYE: TOPLUMSAL GERÇEKLİĞİN DİYALEKTİK İNŞASI*

Mehmet Emin BALCI**

ÖZ

Toplumsal dünya benin ve ötekinin, nesnenin ve öznenin beraberliğine dayanır ancak bu beraberlik yan yana gelmekten öte diyalektik bir karşılaşma öngörür. Peter L. Berger'e göre toplumsal gerçeklik kendini benin ötekiye, nesnenin özneye ve tam tersi bir istikamette dönüştüğü bir varlık durumu olarak gösterir. Berger'e göre toplumsal gerçekliği ele almayı amaçlayan bir sosyoloji toplumsal diyalektiğin paradoksal doğasını ve söz konusu doğanın tezahür alanı olan sembolik evreni dikkate almak zorundadır. Yetkin bir sosyolojik açıklama insanın doğa ile kurduğu ilişkiyi başlangıç noktası olarak alıp Durkheim'in toplumsal gerçekliği kendine has bir şekilde ele alan nesnel yaklaşımı ile Weber'in bireysel eylemin öznel anlamını ön plana çıkararak içe bakışçı yaklaşımının bir sentezini yapmalıdır. Çağdaş Sosyolojinin klasik eserleri arasında gösterilen Gerçekliğin Sosyal İnşası'nda (The Social Construction of Reality, 1966) toplumsal dünyanın yapılaşma safhaları dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme süreçleri olarak ele alan Berger klasik sosyolojinin teorik kampları arasında bir ittifak kurmaya çalışır. Öte yandan toplumsal gerçekliğin antropolojik kökenini oluşturan eş zamanlı bu üç safhaya bir şeyleşme pratiğinin eşlik ettiğini ileri sürer. Berger'e göre şeyleşme toplumun insan ürünü ve insanın toplum ürünü olduğu bir eşitlikten sembolik düzenin doğal ve aşkın bir seviyeye yükselmesidir. Bu çalışmada toplumsal gerçekliğin diyalektik oluşum sürecini göstermek adına öncelikle Berger'in üç aşamalı kuramsallaştırması ele alınacaktır. Daha sonra bu aşamalarla eş zamanlı işleyen sosyalleşme sürecinin yapısal özellikleri değerlendirilecektir. Son olarak Berger'e göre sembolik bir düzenin kurucusu olan şeyleşme ve yabancılaşma sürecinin toplumsal gerçekliğin doğallaşmasını sağlamakta nasıl bir bilinç pratiği yarattığı tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: kurumsallaşma, sosyal benlik, yabancılaşma, rasyonelleşme, sembolik düzen
FROM SOCIALIZATION TO REIFICATION: THE DIALECTIC CONSTRUCTION OF SOCIAL REALITY

ABSTRACT

The social world is based on the unity of self and other, object and subject. On the other hand, this union predicts a dialectical encounter rather than juxtaposition. According to Peter L. Berger, social reality manifests itself in a state of being in which the self transforms into the other, the object into the subject, and vice versa. According to Berger, sociology aiming to address social reality must take into account the paradoxical nature of the social dialectic and the symbolic universe, which is the field of manifestation of the nature in question. A competent sociological explanation should take the relationship that man establishes with nature as the starting point and make a synthesis of Durkheim's explanatory approach and Weber's understanding approach. Berger tries to establish an alliance between the theoretical camps of classical sociology while considering the social construction phases of the social world as externalization, objectification, internalization processes in The Social Construction of Reality (1966), which is shown among the classical works of Contemporary Sociology. On the other hand, he argues that the practice of reification accompanies these three simultaneous phases that constitute the anthropological origin of social reality. According to Berger, reification means a transition from equality in which society is a product of a human being and a product of human society, to a level where the symbolic order is accepted as natural and transcendent. In this study, first of all, Berger's three-stage theorization will be discussed to show the dialectical formation process of social reality. Then, the structural features of the socialization process that work simultaneously with these stages will be discussed. Finally, it will be discussed how the process of reification and alienation, which is the founder of a symbolic order according to Berger, creates a practice of consciousness in ensuring the naturalization of social reality.

Keywords: institutionalization, social self, alienation, rationalization, symbolic order

* Bu çalışma 2012 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında tamamlanan "Peter L. Berger'in Bilgi ve Din Sosyolojisi Üzerine Bir Değerlendirme" isimli yüksek lisans tezinden geliştirilerek elde edilmiştir

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, mbalci87@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5247-9824

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2021 Bahar, sayı: 31, ss. 317-336

Makalenin geliş tarihi: 01.03.2021

Makalenin kabul tarihi: 07.04.2021

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Spring 2021, issue: 31, pp.: 317-336

Submission Date: 1 March 2021

Approval Date: 7 April 2021

ISSN 2618-5784

Toplumsal dünya benin ve ötekinin, nesnenin ve öznenin beraberliğine dayanır ancak bu beraberlik yan yana gelmekten öte diyalektik bir karşılaşma öngörür. Çağdaş sosyolojinin önde gelen sosyologlarından Peter L. Berger'e göre toplumsal gerçeklik kendini benin ötekiye, nesnenin özneye ve tam tersi bir istikamette dönüştüğü bir varlık durumu olarak gösterir. Toplumun tabiatındaki bu diyalektik, daha doğrusu toplumun tabiatı olan bu diyalektik toplum kurumsallaşmış, kendi bilişsel ve normatif değerlerini bireye kabul ettirdiği yani Durkheim'ın deyişi ile *sui generis* bir hale geldiği zaman dahi devam eder. Benliğin toplumu ve toplumun da benliği biçimlendirdiği bu ikircikli durum, toplumsalın kuramsallaşmasını da diyalektik bir zeminde okumayı gerektirir. Berger'e göre klasik sosyolojik gelenek içinde iki karşıt yaklaşım olarak değerlendirilen Durkheimcı ve Weberci açıklamalar da aynı ikilemden yola çıkmışlardır. Gerek Durkheim'ın açıklayıcı yaklaşımı gerek Weber'in anlayıcı yaklaşımı aslında toplumsalın diyalektik varlığındaki iki farklı konumlanma biçimidir. Durkheimcı ve Weberci yaklaşım arasındaki yöntemsel farklılaşmanın bir çelişki içermediğini ileri süren Berger iki kuramın arasındaki ayrışmanın bir odaklanma tercihi olduğunu belirtir.¹

Berger'e göre insan toplumsal gerçekliği teori ve pratiğin eş zamanlılığında deneyimler. Düşünce ve eylemin birlikteliği insanın kendini ve ötekinin varlığını içinde konuşlandığı, genel geçer bir bilgi düzeni yaratır. Bu düzeni "sembolik evren" şeklinde isimlendiren Berger, burada toplumsalın diyalektiğinin kâh yüzeysel kâh derinlikli bir şekilde hayat buluşunu belirtir. Ona göre diyalektiğin varlıkların ayaklarını yerden kesen, işleyişlerini iptal eden doğası bütünüyle sembolik evreni yıkamaz. Çünkü sembolik evren içinde cereyan eden toplumsal diyalektiğin yol açtığı tüm yıkım ve yaratımlar adeta sosyolojik bir monozim gereği zaten onun ruhuyla doludur. Bu noktada sembolik evrenin mevcut gerçekliği olumlayarak çevreleyen ve aşan bir karakter taşıdığını belirten Berger'in Marks'ın olumsuzlayıcı diyalektik anlayışından ziyade Hegel'in varlığı olumlayarak aşan diyalektik anlayışına yakın durduğu söylenebilir.

Berger'e göre toplumsal gerçekliği ele almayı amaçlayan sosyoloji, toplumsal diyalektiğin paradoksal doğasını ve söz konusu doğanın tezahür alanı olan sembolik evreni dikkate almak zorundadır. Genelde sosyoloji özelde ise bilgi sosyolojisi insanın doğa ile kurduğu ilişkiyi başlangıç noktası olarak alıp Durkheim'ın toplumsal gerçekliği kendine has bir şekilde ele alan nesnel yaklaşımı ile Weber'in bireysel eylemin öznel anlamını ön plana çıkaran içe

¹ Peter L. Berger, *Invitation To Sociology: A Humanistic Perspective*, Anchor Books Edition, New York, 1963, s. 128

bakışçı yaklaşımının bir sentezini yapmalıdır.² Çağdaş Sosyolojinin en bilindik eserleri arasında gösterilen, Thomas Luckman ile birlikte kaleme aldığı, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*'nda (The Social Construction of Reality, 1966) toplumsal dünyanın yapılaşma safhalarını dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme süreçleri olarak ele alan Berger, klasik sosyolojinin teorik kampları arasında bir ittifak kurmaya çalışır. Öte yandan toplumsal gerçekliğin antropolojik kökenini oluşturan bu üç safhaya bir şeyleşme pratiğinin eşlik ettiğini ileri sürer. Berger'e göre şeyleşme, toplumun insan ürünü ve insanın toplum ürünü olduğu bir eşitlikte sembolik düzenin biricik ve doğallaşmış bir seviyeye yükselmesidir. Bu çalışmada toplumsal gerçekliğin diyalektik oluşum sürecini göstermek adına öncelikle Berger'in üç aşamalı kuramsallaştırması ele alınacaktır. Daha sonra bu aşamalarla eş zamanlı işleyen sosyalleşme sürecinin yapısal özellikleri tartışılacaktır. Son olarak Berger'e göre sembolik bir düzenin kurucusu olan şeyleşme ve yabancılaşma sürecinin toplumsal gerçekliğin doğallaşmasını sağlamakta nasıl pratik bir bilinç yarattığı tartışılacaktır.

I. Dışsallaştırma (Externalization): Toplum insan ürünüdür

319

Peter Berger için dışsallaştırma toplumsal gerçekliğin inşasındaki ilk safha olarak insanın temel antropolojik özelliğine yaslanır. İnsan diğer canlıların aksine evrimini anne rahminin dışında tamamlayan bir yaratıktır. Diğer canlılar gibi yaşadığı çevreye adapte olmasını sağlayacak biyolojik ve içgüdüsel bir donanımdan mahrumdur. Doğduğu zaman ne kendini soğuktan koruyacak kalın tüyleri vardır ne de tehlikenin varlığından kendisini haberdar edecek güçlü önsezilere sahiptir. Çevresi ile temelden bir uyumsuzluk içinde bulunması insanın doğa içindeki yaşamını sürekli olarak tehlikeye açık hale getirir. Bu noktada insan kendi biyolojik bedenini değiştiremeyeceğinden ya doğal koşullarda yok olmak ya da doğayı kendine uygun hale getirmek yani kültürleştirmek zorundadır. :*"İnsanla hayvan arasındaki temel fark şudur: hayvan organlarının özelleşmesiyle daima kendilerinin değişemeyecekleri özel bir çevreye uyurlar. İnsansa tersine herhangi bir çevrenin unsurlarını zekâsı ile değiştirerek kendine uydurur."*³ Bununla birlikte Berger'in insan anlayışı, insani eylemliliğin genel-geçer bir tasavvurun katı sınırlarına hapsedildiği bir felsefi antropolojiye dayanmaz. Doğayı yeniden düzenleyerek edinilen yeni çevre açık uçlu bir nitelik taşır. Berger için yaşamın sürekli olarak yeniden yaratılması insanın tek insani özelliğidir. Bu noktada insan doğasını tek bir özelliğine indirgeyen antropolojik dizgiler eksik ve hatalıdır. İnsan, önce alet yapan

² Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, çev. Vefa Saygın Ögütler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008, s. 28

(homo faber), sonra yaptıkları üzerine düşünen (homo sapiens), sonra bunlara inanan/homo credens ya da ekonomik bir değer yükleyen (homo economicus) bir varlık değildir. Berger için insanın kültürel çevresi içinde ona kendi doğasıymış gibi gözükten bütün bu özellikler dünya kurma etkinliği sırasında ortaya çıkmıştır.⁴

İnsanın biricikliğinin bir yansıması olarak dışsallaştırma, öznel eylemlerimizin yaşam dünyamızın kurucusu olduğu önermesinde temellenir. Toplumsal dünyada müşahede edilen her şey aslında insanın benliğince yaratılmıştır ancak bu dünyaya girdikten sonra kendi gibi biricik varlıklarla zorunlu olarak karşılaşır. Söz konusu karşılaşma, kolektif bir varlığın merkezinde, insanın tekinin içinde kendisini eriterek, tekrardan bulacağı bir durum yaratır. Berger'e göre böylelikle insan bir memeli türü olmaktan bir şahsiyet sahibi olmaya evrilir. Doğal dünya içinde organizmalar birbirlerinden farkları ve farkındalıkları olmayan varlıklarken toplumsal dünya içinde benliklerimiz benzerleri arasında kendilerine has bir kimlik kazanma imkânına sahiptir:

“İnsanın izole edilmiş bir varlık olarak gelişmişliği ne kadar imkânsızca izole edilmiş bir varlık olarak, insanın insani bir çevre üretmesi de bir o kadar imkânsızdır. İzole bir varlık olarak insan hayvani düzeydeki bir varlıktır. Kişi spesifik bakımdan insani fenomenleri fark eder etmez sosyalin alemine girer. Homo sapiens daima ve eşit ölçüde homo sociustur.”⁵

II. Nesnelleşme (Objectivation): Toplum kendine has bir gerçekliktir

Kültürel çevreye dışsallaştırmanın kapısından tek başına adım atarız ancak bir kere adım attıktan sonra etrafımızda kendimizden başka bir şeyin, toplumsalın ağırlığını buluruz. Öyle ki bu ağırlığın her şeye sirayet ettiğini içten içe hissederiz. Berger toplumsalın kendinde varlığını “nesnelleşme” olarak adlandırır. Nesnelleşme insan doğasının dışı dönük hareketliliğini toplumsal dünyanın sabit zemininde karşılama ve doğasından gelen ikircikliliği kararlı bir duruma getirme sürecidir. Dışsallaştırma süresinde yaşamsal faaliyetlerimiz özel benliklerin tasarrufunda yürütülürken nesnelleşme süreci bu faaliyetleri genel-geçer bir varlığın tasarrufuna bırakır. Bununla birlikte Berger için toplumsal varlığın tasarrufuna bırakılan yalnızca yaşamsal etkinliklerimiz

³ Arnold Gehlen, *İnsan*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973, s. 13

⁴ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye*, çev. Ali Köse, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, s.40

⁵ Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, s. 78

değildir; aynı zamanda bu etkinliği yürüten benliklerimiz de “Büyük Varlığın” (*grand Être*) çekim kuvveti ile yeniden biçimlenir.⁶

Berger nesnelleşme sürecinin başlangıcını adet edinmenin veya mutataştırmanın (**habitualization**) oluşturduğunu belirtir. İnsan eylemliliği daima bir alışkanlıklar dizgesi şeklinde kendisini gösterir. Bir arzumuzu gerçekleştirmenin veya bir ihtiyacımızı gidermenin her zaman birden fazla yolu vardır. Adetler, eylemlerimizin gerçekleşmesindeki bu çoklu seçenekleri azaltırken eylemlerimizi de belli prosedürlere ayırır ve standartlaştırır. Adetler vasıtasıyla yalnızca ürettiğimiz çözüm yolları azalmakla kalmaz ayrıca karşılaştığımız sorun ve bu sorunu anlama biçimimiz de belli bir tiplleşmeye uğrar. Berger’e göre mutataştırma, eylemlerimizin içindeki duygu karmaşasından benliğimizi yalıtın ve böylelikle dış dünya ile kurduğumuz ilişkiyi düzene oturtan bir nesnelleşme tipidir: “*Mutataştırma insanın biyolojik faaliyetinde olmayan ve böylece yönelimsiz dürtülerin yol açtığı gerilim birikimini rahatlatan bir istikamet ve uzlaşma sağlar.*”⁷ Mutataştırma eylemlerimiz için uygun tiplştirmeler sağlasa da son tahlilde benliğin özneliği davranışlarımızı yönlendirmeye devam eder. Alışkanlıkların eylem alanı üstündeki egemenliği, tüm kalıcı görüntüsüne rağmen, her an için duygu ve ihtirasların düzen bozucu tehdidi altındadır. Mutataştırma eylemler üzerinde bir rutinleştirme olduğu için yarı nesnel bir içeriğe sahiptir. Berger’e göre nesnelleşme eyleminin tamamlanması için eylemin yanı sıra failerin de bir tiplştirmeye tabi tutulması gerekir. Böyle bir tiplştirme zorunluluğu kurumlaşma sürecini ve kurumları gerekli kılar: “*Ne zamanki mutataştırılmış eylemlerin fail tipleri tarafından karşılıklı biçimde tiplştirilmesi söz konusu olur, o zaman kurumlaşma vuku bulur. Farklı bir biçimde söylessek, böylesi her tiplştirme bir kurumdur.*”⁸

Adetler ötekilerle ilişkilerimizi yarı açık bir evrene dahil ederken bu evrenin tamamlanması ve kendi için haline gelmesi kurumlar sayesinde gerçekleşir. Berger için kurumsallaşmış yatkinlıklar, hayvanlardaki içgüdüler gibi bir fonksiyon icra eder. Hayvanların temel ihtiyaçlarını sağlamak adına içgüdülerine başvurması gibi kurumlar da “*insan eylemlerini harekete geçiren düzenleyici birer faildir.*”⁹ Bununla birlikte hayvanlar nedenlerin bilincinde olmadıklarından eylemlerinin şeklini itina ile muhafaza etmek veya değiştirmek gibi bir amaçtan da yoksundur. Berger’e göre kurumlar eylemlerimizdeki göreceliği sabit bir zemine oturtarak gerçekliği kavramamızı ve bilincimizin bir bileşeni haline getirmemizi sağlayan bilişsel ve normatif bir

⁶ Peter L. Berger ve Stanley Pullberg, “Reification and Sociological Critique of Consciousness”, *History and Theory*, Cilt: 4, Sayı:2, 1965, s. 199

⁷ Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, s. 81

⁸ A.e. s. 82

⁹ Peter L. Berger, *Invitation to Sociology*, s. 87

değere sahiptir. Dahası kurumlar yalnızca eylemlerimizi bilinçli bir şekilde icra etmemizi sağlamaz aynı zamanda onları gündelik hayatın doğallaşmış birer rutini haline getirir: “Kurumlar insan etkinlikleri için sabit bir zemin hazırlarlar. Edimlerin kurumsallaşmış biçimleri o zaman kendiliğinden çoğunlukla düşünsel ve yarı otomatik eylemler halini alır. Yalnızca böyle bir süreç bilinçli, düşünsel ve amaçlı eylemlere temel teşkil edebilir.”¹⁰

Berger’e göre kurumlar gerek eylemlere bir neden verip, onları bilincin bir parçası kılarak gerekse de gündelik hayatın farkında olunmayan bir rutini haline getirerek son tahlilde benliğin sınırlarının dışına çıkıldığı bir durum yaratırlar. Eylemlerimizin hepsi başlangıçta kendi varlığımızın bir ürünü olarak tezahür etmiş olabilir ancak bir kere kurumların gölgesi üzerlerine düştüğünde öznelliğin bireysel eylemler üzerindeki kökensel etkisi çözülür. Bu noktada bireyin kurumların temellük ettiği eylem kalıplarına ayak uydurmanın dışında bir seçeneği yoktur. Kurumlaşma safhasında anlamlı ya da anlamsız eylemlerimiz kurumların “kendi içinliği” ile tanımlanmış bir tür tabu olarak karşımıza yeniden çıkarlar. Başka bir deyişle herhangi bir eylem sırf “öyle yapılması gerektiği” inancını taşıdığımız için öyle yapılır hale gelir ve bu eylemin neden öyle olduğu gündelik yaşamlarımızda çoğunlukla sorgulanmaz. Sofraya tüm ailece birlikte oturmalı, herkes kalkmadan sofradan kalkılmamalı, büyüklere karşı saygılı davranılmalıdır. Kurumsal bilincin tayin ettiği bir etik beklenti olarak bireyler kişisel temayülleri ile kendisinden önce ve sonra var olan yaşamsal düzeni sarsmaya cüret etmemelidir.

Kurumların benlik üstündeki gizemli güçleri, bireysel yaşamları aşan bir ömre sahip olmasından gelir. Berger için kurumlar düzenledikleri eylem kalıpları ile sadece şimdiki biçimlendirmeler; nesiller arasında bir bilgi aktarımı sağlayarak geçmişi ve geleceği kuşatan bir gelenek inşa ederler. Hiçbir münferit yaşam, kurumların oluşum sürecine şahitlik edecek kadar uzun olamayacağı için kurumların varlığı zamanın esrar perdesi ile çevrilidir. Zamanın müphemliği karşısında bir kesinliğe tutunmak için bireysel eylemlilik içine doğulan kurumsal sınırlar doğrultusunda daraltılır: “Yaşadığımız toplum zamansal olarak her türlü bireysel biyografinin ötesine geçen tarihsel bir varlıktır. Toplum bizden önce gelir ve bizi hayatta tutar. Doğmadan önce toplum vardır ve öldükten sonra da olacaktır. Yaşamımız, zamanın içindeki büyük yürüyüşümüzde bir kesittir. Kısacası toplum tarihteki hapishanemizin duvarlarıdır.”¹¹

¹⁰Peter L. Berger ve Hansfried Kellner, “Arnold Gehlen and The Theory of Institutions”, *Social Research*, Cilt:32, Sayı:1, Bahar:1965, s. 112

¹¹ Peter L. Berger, *Invitation to Sociology*, s. 92

Mutatlaştırma ve kurumsallaşma sürecinin oluşturduğu nesne tipi ve aktör tipi gerçekliğin nesnelleşmesi üzerinde tek başına etkin olamaz. Benlik kendi dışına çıkıp, belli sınırlar içinde katıldığı bir bilgi pratiğine ihtiyaç duyar. Berger için bu ihtiyaç rol tipolojileri tarafından karşılanır. Toplumsal dünya içinde benlik kendini her zaman belli bir aktör-eylem bütünlüğü içinde bulur ancak bu bütünlük daima onun kendine has yaratımı olarak gerçekleşmez. Benlik, gündelik yaşamda tatbik ettiği çoğu bilgiyi kendini uymak zorunda hissettiği emir ve talimatlar vasıtasıyla edinir. Berger'e göre her ne kadar bu bilgiler uygulanırken görünüşte benlik ile performansı arasında bir mesafe yoksa da onların toplumsal kaynağı üzerinde düşünüldüğünde arada kapanmaz bir mesafenin olduğu hemen anlaşılacaktır. Öz-benliğin, fail-eylem dizgisi ile kendisi arasındaki mesafeyi fark etmesi bireysel varlığının benlik-ötesi veya kolektif bir gücün yaptırımı olduğu inancını yaratır. Söz konusu inanç diğer benliklerin de kendine has varlıklar değil; kolektivitinin biçimlendirdiği görünümünün gerçekleştircisi olarak anlaşılmasına imkan tanır.¹²

Fail ve eylem bilgisi kolektif bir düzeyde genel-geçer bir bilgi stoku (sağ-duyu) üretip, bu bilgileri kendi uygulayıcıları üzerine yansıttığında roller ortaya çıkar. Berger'e göre roller, bir yandan bireysel davranışları kurumsal düzenle buluştururken diğer yandan kendi icra alanları içinde kurumsal düzeni temsil eder. Örneğin koparılması altı aylık hapisten başlayan üniforma düğmeleri birer fetiş değil kurumsal düzenin göstergesidir. Bir cellatın suçluyu infazı kişisel yargı dağıtımına değil hukukun üstünlüğüne dayanır. Bir rol aynı kurumsal düzeni paylaştığı diğer roller ile yakından ilişkilidir. İnfaz işleminden önce yargılama işlemi, yargılama işleminden önce sorgulanma işleminin gelmesi gibi, bir rol de ancak diğer roller ve bu rollerin icracıları ile özel bir bilgi (örneğin, hukuk bilgisi) oluşturdukça anlaşılabilir.¹³ Rollerin kurumsal temsiliyeti bir tiyatro oyununu andırır. Bir tiyatro oyununun aktörler tarafından ete kemiğe büründürülmediği müddetçe kağıt üzerinde kalması gibi roller tarafından icra edilmeyen kurumsal düzen de toplumsalın dışında kalır:

"Hepimiz toplumsal inanılırlığın muazzam oyununda bulunuruz. Hepimiz büyük bir zevk ile birtakım rolleri oynama şansına sahibizdir. Yetişkin erkekler, kocalar, amiraller, başpiskoposlar, şampiyon boksörler ve hataların yargılandığı yüce divanların hakimleri oluruz. Bu oyunların çoğu zararsızdır. Oynadığımız oyunlar cinayeti gerektirdiğinde ahlaki görüşlerimiz de bu duruma uygun hale gelir. Bu

¹² Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, s.108

¹³ A.e. s. 111

tür durumlarda vicdanın vazifesi çocuklara oynamayı kesmelerini söylemektir.”¹⁴

III. İçselleştirme (Internalization): İnsan, toplumun ürünüdür

Nesnelleşme, toplumsal gerçekliğin benlik-üstü, kolektif boyutunu açıklar fakat toplumsal gerçekliğin benlik tarafından nasıl kavrandığı sorusunu dışarda bırakır. Berger’e göre bu durum yalnızca toplumsal diyalektiğin üçüncü safhası olan içselleştirme süreci tarafından anlamlandırılabilir. Gerçekliğin inşa sürecinde benliklerimiz toplumsalın nesnel dokusu üstünde tekilliklerine bir de genellik eklemek zorundadırlar. Yaşam boyunca her an yürütülen bu süreç benliği ötekini içeren ve içerdığı bu ötekilikle benleşen bir duruma sevk eder. Hegel’in deyişi ile içselleştirme “beni ancak ”biz” ve “biz”i de ancak bir ben” olarak¹⁵ idrak etme sürecidir.

İçselleştirme, insanın çevresinde toplumsal olarak kurulan nesnel dünyayı yine bu dünyanın içinden kavramasıdır. Toplumsal bir nesnellığe girer girmez bireyin öz-bilinci de bu nesnelleşme sürecinin tesiri altında kalır. Birey kendini ve ötekini bu genel-geçer nesnellığe göre kodlayarak bilir. Berger bireyin söz konusu bilme etkinliğini nesnelleşme olarak (**objectification**) adlandırır. Nesnelleşme ile kurumsal düzenin eylemlerin bilgisi ve icrası üzerindeki dışsal egemenliği, bireyin iç dünyasına sızar. Nesnelleşme toplumun benliğin kendisi ve dış dünya arasına yerleştiği ilişkileri birey için vaz geçilemez kılar. En bilindik nesnelleştirme pratiklerinden biri, çevremizdeki eşyaları isimlendirmektir. Çevremizde pek çok eşya görür dahası eğer yaratıcı bir kişiliksek onların bir kısmını da biz icat ederiz. Ancak onları tanımaya isimlerinden başlarız. İsmi bilmediğimiz, adını koyamadığımız her kişi veya durum bizler için yabancı hatta tehlikelidir. İsimlendirme her ne kadar nesnelere karşı giriştiğimiz kişisel bir teşebbüs olsa da bu işlemde kullandığımız araçlar ve kaynaklar bize dilin uzlaşım sal kaynaklarınca sağlanır. Bir bakıma nesnelleşme, toplumsal yaşamlarımızın (maddi ve manevi) alt yapısıdır; nesnelleşme ise bu alt yapıya bağlı bireysel yaşamlarımızın yani üst yapının temel etkinliğidir. Berger nesnelleşmeyi şu şekilde tanımlar:

“İnsanın üretimi ile ürünü arasına mesafe koyduğu, böylece onu idrak edip, bilincinin nesnesi kıldığı nesnelleşme sürecini kast ediyoruz.

¹⁴ Peter L. Berger, *Prekarious Vision: A Sociologist Looks at Social Fictions and Christian Faith*, Doubleday ve Company, New York, 1961, s.89

¹⁵Friedrick Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 2011, s.122

Nesnelleşme o halde daha geniş bir kavramdır, maddi kadar gayri maddi beşeri ürünlere uygulanabilir. Nesneleşme ise daha sınırlı epistemolojik bir kavramdır ve insan eliyle yaratılan bir dünyanın yine onun tarafından anlaşılmasına göndermede bulunur.”¹⁶

Berger için nesneleşme etkinliğinde benlik yalnızca dışarıya yönelik bir tanım elde etmez aynı zamanda kendi özünü de inşa eder. Öte yandan ben ve öteki arasındaki ontolojik mesafe bilme eylemine yansır. Mutlak olduğunu ve içinde her şeyin açıklandığını düşündüğümüz dünya görüşlerimiz dünya ile etkileşimin ürünleridir. Her zaman bilinçli ya da istemsiz bir şekilde başkalarına karşı bir tavır alırız ama aynı şekilde başkalarını da bize tavır almış şekilde buluruz. İşte kendimiz ve dünya hakkında bildiklerimiz bu karşılıklı tavırlaşma sürecinin toplamından başka bir şey değildir. Benlik varoluşu gereği içinde daima bir kalabalık saklar ve bu kalabalığın tanıdık bir sima kazanması yalnızca toplumsal etkileşim aracılığıyla mümkündür: *“Bir benliğe yaklaştığımızda farklı bireylerin etkileşimine dayanan belli bir toplumsal davranışa, belli bir toplumsal sürece yaklaşıyoruzdur. Bu süreç bireylerin beraber çalıştığı bir etkinlikle iştigal etmeleri şeklinde tanımlanabilir. Benlik böyle bir süreç içinde meydana gelir.”¹⁷*

325

Benliğin toplumsal etkileşim sürecinde kendi içinde yaşadığı bölünmeyi Berger Georg Herbert Mead’ın “ben” (**I**) ve “kendi” (**me**) ayrımı üzerinden temellendirir. Mead’e göre “ben” ve “kendi” benliğin oluşumunda eş zamanlı olarak temayüz eden iki durumdur. Benliğin diğerlerinin takındığı tavırlar üzerinden kendini tanımlaması ana karakteristiği kurumsal düzeyde oluşmuş bir form edinmesine sebep olur. Mead söz konusu benlik formunu “kendi” (**me**) olarak tanımlar. Bununla birlikte benlik başkalarının kendisine karşı takındığı tavırlara tepki gösteren ve onun da diğerlerine karşı tavır takınmasını mümkün kılan derinlerde bir öz taşır. Bu özü Mead, “ben” (**I**) olarak isimlendirir. “Ben”, benliğin içe yönelik durumudur bu bakımdan “kendi”yi kendisine bağlayan ve onunla koşullanmayan bir mahiyete sahiptir. “Kendi”, benliğin diğerleri arasında ayırt edilmesini sağlayacak bir biçim, “benlik” de bu biçimin dışlaştırdığı içeriktir. Mead ben ile kendinin aynı benliğin farklı durumları olduğunu şu sözleri kaydeder:

“ Bir kişinin toplumdaki konumunu belirleyen kendini belirli bir işlev ve imtiyaz sahibi olarak hissettiren şey bir “ben” ile olan bağlantısıdır ancak “ben”, “kendi” haline gelemez. Daha iyi ya da daha kötü bir

¹⁶ Peter L. Berger ve Stanley Pullberg, “Reification and and Sociological Critique of Consciousness”, s. 200

¹⁷ Georg Herbert Mead, *Mind, Self and Society: From Standpoint of A Social Behaviorist*, The University of Chicago Press, Chicago, 1972, s. 165

“ben”e sahip olabilirim ancak bu “ben”in kendinin üzerinde olduğu anlamına gelmez çünkü her ikisi de benliktir.”¹⁸

“Ben” ve “kendi” ayrımı bize benliğin ötekilerle kurulan varoluşsal bir ilişki neticesinde oluştuğunu toplumsal ve psikolojik olarak bir kez daha kanıtlar. Benlik dış dünyayı ötekileştirdiği, ötekileştirirken ötekileştiği ve böylece anlamın genel-geçer hale geldiği bir mecrada bulunur. Dolayısıyla ötekileştirme süreci öncelikle benliğin yakın çevresi ile kurduğu ilişki ile başlar. Yakın çevreden edinilen bilgi, görgü ve donanım daha sonra hayatın diğer alanlarına tedricen değişebilir şekilde tatbik edilir. Mead, kişinin yakın çevresi ile kurduğu ebet müddet ilişki sonucunda anlamın temel ilkelerini elde ettiği ötekileştirme sürecini “anamlı öteki”, mesafenin daha uzak olduğu ve ilişkilerin ağırlıklı olarak geçici bir hüviyet taşıdığı ötekileştirme sürecini “genelleştirilmiş öteki” olarak adlandırır.¹⁹ Berger’e göre ötekileştirme süreci tam olarak kişinin sosyalleşmesine karşılık gelir. Bu bağlamda Berger anlamlı ötekinin insanın asli sosyalleşmesi olarak ailevi ilişkilerine, genelleştirilmiş ötekinin ise insanın tali sosyalleşmesi olarak diğer insanlarla kurduğu ilişkilere işaret ettiğini ileri sürer.

Asli sosyalleşme insanın bir aile içine doğması ile başlayıp, tamamlanan çocukluk sürecine tekabül eder. Berger için çocuğun doğmak ya da anne babasını tercih etmek gibi bir iradesi bulunamayacağından asli sosyalleşme kaçınılmaz bir zorunluluktur. Çocuk doğumundan itibaren çevresindekilerin ilgi ve ihtimamına ihtiyaç duyan bir organizmaya sahiptir. Annesi tarafından beslenmeksizin, koruyup kollanmaksızın hayata tutunma şansı çok zayıf olan bu varlık, her zaman için dış çevreye bir yakınlık besler. Berger’e göre çocuğun dış dünyaya beslediği bu yakınlık onun insanlaşma (**humanization**) yolundaki temel motivasyonudur. Çocuğu kuşatan dünya öncelikli olarak yetişkinlerin dünyasıdır. Dolayısıyla çocuk bu dünyada yaşayacaksa yetişkinlerin kullandığı maddi ve manevi dili öğrenmek, bundan da öte yetişkinlerin sunduğu benliğe uygun bir benlik imgesine bürünmek zorundadır. Bu noktada çocukların önemli gördüğü bireyleri taklit etmesi çocukça bir uğraş değildir. Evcilik oynayan bir çocuk, oyunun içinde anne veya baba olarak kendine bir rol biçerken yalnızca zamanını eğlenceli kılacak bir faaliyet icra etmez aynı zamanda annelik ya da babalık rollerini biçimlendiren kurumsal düzenle de özdeşleşir. Berger’e göre asli sosyalleşme benliğe yalnızca toplumsal dünyaya uyum sağlaması için bilişsel araçlar sunan bir süreç değildir; çocuğun toplumsal dünyası ile arasında duygusal bir bağ kurmasıdır. Böyle bir bağ olmaksızın çocuk dünyayı tanıma

¹⁸ A.e. s. 174

¹⁹ Georg Herbert Mead, *Mind, Self and Society*, s.152-155

sürecinde oldukça zorlanacaktır.²⁰ Çocuğun çevresindekilerle kurduğu yakınlık onu anlamlı ötekilerin emir ve isteklerine göre kendi benliğini yaratmaya sevk eder. Benliğin anlamlı ötekilerin bir kopyası olduğu sonucuna varılabilir ancak Berger için anlamlı ötekiler, benliğin oluşum sürecinde oldukça etkin bir pozisyonda bulunmasına rağmen benlik, asla onların tahakkümü altında değildir. Anlamlı ötekilerin sunduğu benlik temsili daima benliğin özelliği ile diyalektik bir ilişki içindedir. Berger'e göre birey, çevresindekilerin kendisine yönelik beklentilerini fark ederken aynı zamanda bu beklentileri soyutlama ve başka durumlara adapte etme yeteneği kazanır. Salondaki antika vazonun kırılmaması için kendisine evde top oynamasının yasaklandığı çocuk zaman içinde bu yasağın bütün kıymetli şeyler için geçerli olduğunu fark edeceği bir soyutlama yeteneğine erişir. Böyle bir soyutlama işlemi çocuğun salonda top oynama isteğini kısıtlar belki ama aynı zamanda evin çocuğa göre "kıymetsiz" bölümünde top oynayabilmenin de yolunu açar. O halde soyutlama, anlamlı ötekilerin takındığı tavırlara bir nedensellik atfetmenin ve bu nedensellik doğrultusunda ötekileri anonimleştirerek bir özgürlük alanı yaratmanın anahtarıdır. Soyutlama becerisi ile sosyalleşmenin ikinci evresi olan tali sosyalleşme süreci başlar.

327

Tali sosyalleşme, toplumsal dünyanın sonradan dahil olunan ilişki mecralarının (okul yaşamı, iş hayatı, arkadaşlık ilişkileri v.b.) benlikle etkileşime girdiği süreçtir. Berger'e göre asli sosyalleşme doğum ile başlayan mukadder bir etkinlikken, tali sosyalleşme hiçbir zaman gerçekleşmeme olasılığına sahiptir. Aynı şekilde asli sosyalleşme ömrümüzün sonuna kadar bireyin yerleşmek zorunda olduğu bir ilişkiler ağı oluştururken tali sosyalleşme bitirilen veya yarım bırakılan, tarafların keyfe keder kararlarınca kısmen yön verilen ilişkilere bağlıdır. Örneğin bireylerin aileleri ile ilişkileri zayıflasa da kopma noktasına nerdeyse hiçbir zaman gelmez. Ölüm veya hastalık gibi hayatın normal seyrini sekteye uğraticı durumlarda bireylerden ailelerin yanında olmaları beklenir. Ancak hiçbir bireyin mezun olduğu okul ile bağlantısını sürdürmek ya da eski okul arkadaşları ile hâlâ görüşmeye devam etmek gibi bir zorunluluğu yoktur. Bu durum bizi asli sosyalleşmenin yarattığı anlamların temel gerçeklikler, tali sosyalleşme sürecinde üretilen anlamın ise kısmi gerçeklikler olduğu sonucuna götürür. Öte yandan Berger için tali sosyalleşme kısmi gerçeklikler üretse de yine de bağlayıcı bir özellik sergiler.²¹

Berger için tali sosyalleşme süreci asli sosyalleşmenin zihinde yarattığı anlam prosedürleri üzerinde hareket eder fakat bu süreçte öğrenilen bilgiler araçsal bir işleve sahiptir. İçine doğduğumuz dilin yabancı bir dili öğrenmemize

²⁰ Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, s. 193

²¹ A.e. s. 202

zemin teşkil etmesi gibi asli sosyalleşme de sonradan dahil olduğumuz anlam evrenlerinin temel belirleyicisidir. Tali sosyalleşme içinde bireyin kurduğu ilişkiler Simmel'in "yabancı" tiplemesinde gösterdiği gibi yakınlığın ve uzaklığın iç içe geçtiği bir girdiler ve çıktılar düzeneği yaratır.²² Bireyler, tali sosyalleşme sürecinde edindikleri roller yani maskelerle gündelik yaşamın tesadüflerine tanıdık bir nedensellik aşılır ama tali sosyalleşme daima hayata gelmenin tesadüflüğünü ıskalar. Bu sebeple tali sosyalleşme her zaman asli sosyalleşmeye muhtaçtır: "Asli sosyalizasyon, toplumun bireye oynadığı en büyük üç kağıt olduğunu söyleyebileceğimiz (şüphesiz ki gerçek sonradan anlaşılır) şeyi başarır: Gerçekte bir tesadüfler yığını olan şeyi zorunlu gibi göstermek ve böylelikle kişinin tesadüfi doğumunu anlamlı kılmak."²³

Asli ve tali sosyalleşme, bireysel yaşam öykülerinin toplumsal dünyanın nesnel gerçekliği ile uyumlu bir öznel ile yeniden yazılmasına hizmet ederler. Benliğimizin mahrem ve aleni tarafı kurumsal düzenin nirvanasına bu süreçlerin yarattığı anlam dağarcığıyla ulaşır. Böylece geçmişte yaşadığımız her şey şimdiki benlik durumumuza bizi sevk eden bir hidayet yolunun kutsal taşları haline gelir. Berger'e göre toplumsal dünyanın diyalektik gerçekliğinde birer Tarsuslu Saul olan benliklerimiz sosyalizasyon süreçlerinden geçerek onları Aziz Paul kılacak bir kurtuluş öyküsüne imza atar. Berger için kendi yaşamlarının azizleri mertebesine yükseldiklerinde bireyler, elbette ki tamamlanmış olmaz ancak bireysel benlik kutsal bir mertebeden (*satori*) sembolik düzenle ilişki kurmaya başlar: kimlik.²⁴ Kimlik, bireyin öz-benliği içindeki nesnel unsurlar demeti olarak tanımlanabilir. Bir babanın evladı, bir okulun öğrencisi, bir işyerinin çalışanı olmanın nasıl bir şey olduğunu tanımlar ve birey ile bu tanımlar arasında bir özdeşlik kurar. Berger'e göre kimlikler benliğin yaşamı boyunca devam eden yeniden yaratma sürecinin yapay, mekanik bir harekete oturtan açıklamalar değildir; sürekli olarak bir halden başka bir hale bürünen ampirik gerçeklik karşısında hafıza kaybı yaşayan benliklerimiz için yol gösterici birer pusuladır.²⁵ Toplumsal dünyada ilişkiler an be an yeniden kurulurken kimlikler bu kurulum sürecinde benliğin kendi öz-bilincini keşfetmesine yardım eder. Böylece benliğin içi ve dışı arasındaki varoluşsal mesafe kapanmasa da kimlik, iki dünya arasında bir köprü kurar. Berger'e göre toplumsalın diyalektiği kendimize ait bilgileri geçici ve kırılğan hale getirirken kimliklerimizin için idealizmi benlik tariflerimizi kalıcılaştırıp sembolik düzenin işleyişine eklemeler.

²² Georg Simmel, "Yabancı", *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2008, s.153

²³ Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, s.199

²⁴ Peter L. Berger, *Invitation to Sociology*, s.62

²⁵ Peter L. Berger, "Bilgi Sosyolojisinde Bir Problem Olarak Kimlik", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı:26, İstanbul:2000, s.247

IV. Şeyleşme

Şeyleşme, yabancılaşma, meta fetişizmi, yanlış bilinç gibi bir dizi üst yapısal yanılsamaya işaret eden bir kavram olarak Marxist kültür eleştirmenleri tarafından 20. yüzyıl başında tedavüle girer. Hegel ve Marx'ın metinlerinde baskın bir kullanıma sahip olmamakla birlikte kavramın içerimlerine rastlamak mümkündür. Örneğin Friedrich Jameson'a göre Hegel anlamayı (Verstand) dışsal ve uzamsal bir "resimsel düşünme" olarak belirtirken şeyleşmiş bir bilinç tasavvurundan yola çıkar.²⁶ Tinin Fenomenolojisi'nde geliştirilen deneyim kavramı ile bilincin yalnızca kendi bilgisini değil praxis'i de yarattığı diyalektik hareketi genişletir.²⁷ Hegel'in tüm genişletme çabalarının son tahlilde filozofun mutlak zihni içine kapanmasını eleştiren Marx, dış dünya ve kendilik bilicini somut koşullar içinde kurulduğunu ileri sürer. Ona göre şeyler hakkındaki fikirler duyumsanan ve ihtiyaç duyulan bir maddiliğe dayanır: "İnsan tarihinde yer alan doğa- insan toplumun doğuşu- insanın gerçek doğası" olduğundan "yabancılaşmış bir şekilde de olsa insanın gerçek antropolojik doğasıdır."²⁸ Hegel ve Marx'ın kullanımlarında, aralarındaki ihtilaflara rağmen, şeyleşme süreci biricik ve özneler-arası bir zemine yerleştirilmiştir. Bu bağlamda şeyleşme, yabancılaşma veya yanlış bilinç gibi total teorik bir yanılsama değildir. Gündelik ilişkilerin içinde edindiğimiz pratik mantığa/sağ-duyuya tesir eden daha dinamik bir yanılsamadır. Kavramı ilk kez formülize eden Georg Lukács'a göre şeyleşme kapitalist toplumlarda insani yetenek ve ilişkilerin rasyonel bir sistemin standartları olarak bireysel zihinlerinde yeniden tanımlandığı "fantazmagorik bir bilinç durumu"dur.²⁹ Adorno ve Horkheimer, endüstriyel standardizasyon ve hesaplanabilirliğin kitleleri edilgenleştirdiğini ve her türden kendiliğindenliği ütopyik gören şeyleşmiş bir gerçeklik yarattığını ileri sürer.³⁰ Louis Althusser'e göre ise toplulukların maddi varlık koşulları ile ilişkisini yansıtan ideolojinin her yerdeliği insanlara soluk almaları için tarihsel bir atmosfer salgılar.³¹

Berger'e göre gerçeklik, diyalektik bir özellik sergilediği sürece tezin ve anti-tezin arasında salınan ucu açık bir süreçtir. Her parçasının kendi

²⁶ Friedrich Jameson, "A Note On Reification in Hegel's Logic", *Critical Quarterly*, vol. 50, no. 3, s.39

²⁷ Peter L. Berger ve Stanley Pullberg, "Reification and Sociological Critique of Consciousness," s. 197

²⁸ Karl Marx, *1844 Felsefe Yazıları*, çev. Murat Belge, Payel Yayınları, İstanbul, s. 112

²⁹Georg Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s.161 ve 405

³⁰ Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nihat Ülner - Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2014, s.269

³¹ Louis Althusser, *Marxizm ve Hümanizm*, *Marx İçin*, çev. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, s. 284

perspektifini bütüne yayma yarışına girdiği bir toplumsal dünyada bu açıklık nihai bir düzen sağlayamaz. Toplumsal düzenin kurulması parçaların kendi bireyselliğini içinde kaybedip, yeniden bulacağı aşkın bir gerçeklik tasavvuru (şeyleşme) ile mümkündür. Şeyleşme süreci toplumsal dünyadaki her şeyin diyalektik bir gerçekliğe dayandığının unutulması ile başlar. Berger'e göre bu unutulmuş, toplumsal dünyanın insanın kendi ürünü olmaktan çıkmasını ve dünyadan koparılmasına neden olur. İnsanın dünyanın gidışı hakkında duyduğu yabancılığı kendi doğasına aktarması maddi ve bilişsel bir gerçeklik tasavvuru üretir: "*Şeyleşmiş bir dünya, tanımı gereği, insansızlaştırılmış bir dünyadır. Bu dünya, insan tarafından, yabancı bir olgu olarak, yani kendi üretici faaliyetinin opus proprium'u (özgün sonucu) olarak değil de, üzerinde hiçbir denetime sahip olmadığı bir opus alienum (yabancı işi) olarak tecrübe edilir.*"³²

Berger şeyleşme ve yabancılaşma arasında Marxist gelenekten farklı bir bağıntı kurar. Hegel'in bilinci tarihsel fenomenlerin icra edildiği bir sahne olarak gördüğü idealizmi ile Husserl ve Schutz'un özneler-arası etkileşimin doğurduğu pratik özne formasyonunu toplumsal düzen, eylem ve anlam üçgenini çözümlemekte kullanır. Bu bağlamda toplumsal diyalektiğini farklı alt-evrenlerin (sub-universes) son tahlilde birincil bir gerçekliğe (primordial reality) bağlandığı bir sembolik sistem olarak yapılandırmaya çalışır.³³ Söz konusu sembolik sistem açısından yaklaşıldığında yabancılaşma sadece toplumdaki güç mücadelesinin örtbas edildiği yanılsamalara yaratmaz aynı zamanda dış dünya ve benlik arasındaki eş zamanlılığın kırılarak gerçeklik tasarılarının aşkın bir görünüm kazanmasına neden olur. Berger yabancılaşma kavramına fenomenolojik "doğal tutum" kavramı ile bir açılım kazandırmaya çalışır. Ona göre düşünüm (reflective) öncesi ve düşünüm aşamalarının pratikliği içinde öznelerin şeyleri olduğu gibi kabul ettiği bir yatkınlık geliştirmeleri duyulur dünyanın (duyu-üstü) süreklilik kazanmasına neden olur: "*duyular-üstü, görüngü olarak görüngüdür*"³⁴. Berger'e göre duyular-üstü gerçekliği anlatan her dinsel ve mitolojik sembolizm gerçekte fenomenleri ters yüz etme yoluyla da olsa olağan dünyayı açıklamayı hedefler. Bu ters yüz işleminin öz-bilinçteki karşılığı olarak yabancılaşma toplumsal düzeni imha etmeyi değil aksine muhafaza etmeyi amaçlayan bir durumdur:

"İnsanın yabancılaştığını söylemek onun anomik bir hal aldığını ya da psikolojik olarak garipleştirdiğini söylemekle aynı şey değildir. Aksine yabancılaşmış bilincin en önemli örneklerinden bazıları insan dünyasını

³² Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, s.130

³³ Alfred Schutz, "On the Multiple Realities", *Collected Papers I: The Problem of Social Reality*, trans. H. L. Natanson, ed. Maurice Natanson, Martinus Nijhoff, The Hague, 1973, pp. 207-259

³⁴ Fredrick Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, s. 99

ilahi bir dünyanın yansıması olarak ele alan dini yorumlar, sakinlerine anomi karşısında kusursuza yakın bir koruma sağlayan mitsel mikrokosmos gibi insanlık tarihinin muhteşem alanlarından (nomoi) elde edilmiştir.”³⁵

Yabancılaşma bilincin dünya ile kurduğu organik bağı koparır ve dünya ile ilişkisini baş aşağı ederek aşkın bir görünüme sokar. Berger için şeyleşme, bu aşkınlığın bilinç tarafından toplumsal dünyanın tüm bileşenlerine aktarılmasıdır. Yani yabancılaşmış bir bilinç içinde nesnelere dolaylı olarak sembolik düzenle koşullanır. Ontolojik anlamda, aslında, bilmemize bağımlı olarak varlık kazanan dış dünya, şeyleşme süresince kendi için bir varlık haline gelir. Başka bir deyişle şeyleşme, dış-dünyanın varlığını bilmemize borçlu olduğu gerçeğini tersine çevirerek bilgimizi dış-dünyanın varlığına bağlı hale getirir. Benliğin diğerleri ile arasındaki diyalektik beraberliğin söz konusu temsil alanında mekanik bir düzene yerini bırakmasına neden olur: *“Farklı şeyleşmelerin nihai sonucu bütünlük içindeki diyalektik sürecin kaybolması ve mekanik bir deneyim ve kavrayışın onun yerini almasıdır. İnsan toplumu ve aynı zamanda toplum insanın üretirken bu evrede insanın toplumca yaratıldığı bir durumun yaşanması ve kabul edilmesi söz konusudur.”³⁶*

331

Şeyleşme dünyanın karşılaştırılmaz, birbirleri ile ilişkilendirilemez nitelikleri arasında bir eşleşme, farklılıkların aynılaştığı irrasyonel bir ölçüttür (hiatus irrationalis).³⁷ Bu sebeple yalnızca dinsel veya mitolojik bir evren için değil aynı zamanda “rasyonel” bir evrenin idamesi açısından da elzemdir. Berger’e göre mitolojik bir evrende şeyleşme, şahsiyetlerin fetişleştirilmesi üzerinden işlerken rasyonel bir evrende fetişleştirme metalar aracılığıyla yürütülür. Bu bakımdan modern-öncesi dünyada düzenin şahıslar kültürü aracılığıyla kurulması gibi meta fetişizmi de rasyonalist/kapitalist evrenin ev sahipliği yaptığı nitelikler cümbüşünü bir anlam düzenine yerleştirmeye hizmet eder. Kapitalist evren, emeğin ve bu emeğin yaratımı olan metanın piyasa düzeninde hayat bulmasıdır. Piyasanın her şeyi ölçülebilir ve birbiri ile değiştirilebilir hale getiren aracı para sayesinde emek ve meta arasında bir özdeşlik kurulur. Emeği ürettiği meta ile aynı konuma getiren bu özdeşlik, bilinci kendi ürününden koparan bir yabancılaşma ile sonuçlar. Bu bağlamda emek, kendi değerini metanın değerine/fiyatına göre tayin ettiği bir sapma/fetiş durumuna göre belirler. Kapitalist şeyleşme emeğin öz-bilincini,

³⁵ Peter L. Berger ve Stanley Pullberg, “Reification and Sociological Critique of Consciousness”, s. 200

³⁶ A.e. s. 207

³⁷ A.e. s. 208

piyasanın değeri soyutlaştırdığı başka bir deyişle paranın dolayımında yeniden yarattığı bir sembolik düzene işaret eder.³⁸

Berger'e göre başka bir modern şeyleşme tarzı bürokrasinin doğurduğu toplumsal bilinçte görülebilir. Şeylerin üretimi ve dağıtımından ziyade düzenlenmesi ile ilgili olan bürokratik bilinç, bir şekilde tayin edilen normların aktörün eylemlerini ve topluluğun yapısını şekillendirmesini sağlar. Belirli bir düzen içinde toplumsal dünyanın karmaşık ve çelişik bileşenlerini bir sınıflamaya tabi tutup birtakım prosedürlerle özdeşleştiren bürokratik bilinç vasıta ve sonuçlar arasında bir ayrılmazlık kabul eder. Düzen içinde toplumsal dünyanın katmanlı ve rölatif zamanı (duree) yerine kendi homojen zamansallığını ikame den bürokratik bilinç şeylerin düzenlenmesi yanında bir öngörme kapasitesi de elde eder. Berger'e göre rasyonel yasalar çerçevesinde otorite ve sorumlulukların biçimsel bir tayinini gerçekleştiren bürokratik şeyleşme keyfi iktidar noktalarına olanak tanır. Meta düzenin şeyleştiriciliği üretici sayısı, yeterli kaynak veya tedarik zincirinin varlığı gibi somut etkenlerle belirlenirken bürokratik bilinç her şeyi temelde kendi karar alımına göre yeniden düzenler. Bürokratik kategorilerin dışarda bıraktıkları ehemmiyetlerini yitirirken vasıta ve sonuçların saptanmış birliktelikleri "demir kafesçe" kutsanır. Öte yandan bürokratik bilinç içinde piyasanın alıcı ve verici arasında fiyat temelinde kurduğu eşitlik yerini hiyerarşik bir tutum alışı bıraktığından başvuranın kendi arzu ve eylemlerini bürokratin/memur ve onun temsil ettiği kurumsallığın tasdikine uygun bir forma sokması gerekir. Berger'e göre bu formelleşme başvuranın başvuru öncesi yaşamını standardize etmekle kalmaz aynı zamanda özneler-arası ilişkilerin pratik mantığını yabancılarla karşılaşma sorununa çevirir.³⁹

Sonuç

Benliği diğerlerinden ve uzamdan ayıran tekniğin gücünü acılara karşı yaşanan bir körleşmeden aldığını ileri süren Adorno ve Horkheimer'a göre bilimselliğin aşkın koşulu bellek yitimidir: "Her şeyleştirme bir unutturur."⁴⁰ Bu çalışmada toplumsal gerçekliğin diyalektik oluşum süreci hakkındaki yapılaştırma tarzını ele aldığımız Peter Berger de, Adorno ve Horkheimer gibi, modern rasyonelleşme biçimlerinin bireyler arası somut bağların yerine soyut

³⁸ Timothy Bewes, *Şeyleştirme ve Geç Kapitalizmde Endişe*, çev. Deniz Soysal, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s. 114

³⁹ Peter Berger, Brigitte Berger, Hansfried Kellner, *Modernleşme ve Bilinç*, çev. Cevdet Cerit, Pınar Yayınları, İstanbul, 1985, s.73

⁴⁰ Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, s.305

bir hesaplama mantığı yerleştirdiğini savunur. Araçsal aklın insani etkinlikleri öznel tutum ve duygulanımlardan arınmış bir şekilde örgütlemesi Berger'e göre modern insanda giderek yoğunlaşan bir evsizlik duygusu uyandırmaktadır.⁴¹ Bireylerin kendini ve dünyayı anlamlandıracağı ortak anlam ağı ile bağlarını koparması mikro düzeyde bir anlam krizine neden olurken makro düzeyde de modern kurumlarda bir meşruiyet krizine neden olmaktadır.⁴² Özellikle geç modern toplumun çoğulcu şartları altında "sistemin yaşam-dünyasını kolonize etmesi" bireyler arası dayanışma ağlarının çözülüp, ortak anlam stoklarının uzmanlığın soyut ve homojen dağarcığına eklememesine neden olurken kolektif kimliklerin temsiliyetleri de giderek azalmaktadır. Küreselleşme içinde değişme ve yok olma tehdidi ile karşı karşıya gelen kimliklerin köktencilik ve görecelik ikilemine düştüğünü⁴³ belirten Berger, küreselleşmenin çoktan seçmeli evreninde dinsel deneyimin ayrılmış bireysel kimlik ve bürokratik mekanizmaların ortak bir anlam düzeninde buluşmasına katkı sağlayacağını düşünür. Berger'e göre önceden verilmişliklerini (taken for granted) yitirmeleri geleneksel dinleri bütüncül ve hegemonik anlatılar olmaktan uzaklaştırmış olabilir ancak modern çoğulculuğun daha fazla bireysel karar alımını gerektirmesi dinsel gönderimleri olan eski topluluk bağlarının da yeniden yorumlanmasına olanak tanımaktadır .

333

Berger'in geleneksel dinlerin öznel anlam formları olarak çoğulcu şartlar altında yeniden yorumlanabileceği tezi başka bir tartışmanın konusudur ancak son tahlilde sembolik düzen tarafından söğurulmuş bir toplumsal diyalektiğe yaslanan bu sosyolojik perspektifin dışarda bıraktıkları üzerinde düşünülmesi gerekir. Fenomenolojik sosyolojinin önemli isimlerinden biri olan Berger, "Gerçekliğin Sosyal İnşası" başta olmak üzere bürokratik bir körleşme üreten işlevselci/sistem merkezli yaklaşımlara mesafeli durur. Diğer yandan aktörlerin öznel bilinçlerini, saf bir öznel deneyimle değil, bireyler-arası ve kurumlarla etkileşim (nesnelleşme) süreci içinde kazandığı savunur. Bununla birlikte çoğu fenomenolojik açıklamanın düştüğü bir hatayı tekrarlar. Aktörlerin sağ-duyusal deneyimlerini kurucu bir kaynak olarak yüceltirken bu bilgilerin iktidar ilişkileri içinde edinilmiş yatkınlıklar olduğunu göstermekte yetersiz kalır. Aktörler kendi irade ve tasarılarının ürünü olarak kabul edilirken kişisel tutumlarının maddi ilişkilerdeki birtakım avantaj ve dezavantajları yeniden ürettiği göz ardı edilir. Böyle bir bakış açısı, toplumsalın diyalektiğinin içinde söğrülüp doğallaştırıldığı her sembolik düzenin aslında tarihsel eşit-olasılıklardan birini mutlaklaştırdığı gerçeğini "paranteze alır." Berger,

⁴¹ Peter Berger vd., *Modernleşme ve Bilinç*, çev. Cevdet Cerit, s. 95

⁴² Peter Berger ve Thomas Luckman, *Modernity, Pluralism and The Crisis of Meaning: Orientation of Modern Man*, Bertelsmant Foundation Publishers, Gütersloh, 1995

⁴³ Peter L. Berger and Anton Zijderveld, *In Praise of Doubt*, Harper Colins e-book, 2010, s.52-53

toplumsal yapılarının idamesini onanmış bir dünya (ok-world) kurmaktan aldığı belirtmesine rağmen bu onamanın bireysel, sınıfsal ve iktidar blokları arasında ne tür çatışmalar yarattığına odaklanmaz.⁴⁴ “Metafizik” bir durum olarak eşitsizliğin neden olduğu öznel anlamlandırma pratikleri ve kurumsal normların ardındaki düşünsel örüntüler bir sosyodisenin teselli edici işlevi olarak ele alınır. Bu bağlamda Berger iktidarı bireysel rasyonel tercihler ve herkes için yapılan bürokratik düzenlemeler arasındaki sınırlı bir kapasite olarak gören meritokratik naifliği paylaşır. Varoluşsal ikilemlerin gerilimini, odağındaki düzen fikri adına yeniden şekillendiren her analitik şeyleştirme ancak gerçek acı ve tahakkümü unutmamanın bedeli olarak varlık kazanabilir.

⁴⁴ Peter Berger, *Precairous Vision*, s.147

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor ve Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nihat Ülner - Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Althusser, Louis, "Marxizm ve Hümanizm", *Marx İçin*, çev. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, s.269-296
- Berger, Peter L., *Precarious Vision: A Sociologist Looks at Social Fictions and Christian Faith*, Doubleday ve Company, New York, 1961
- Berger, Peter L., *Invitation To Sociology: A Humanistic Perspective*, Anchor Books Edition, New York, 1963 (Sosyolojiye Çağrı Hümanist Bir Perspektif, çev. Erkan Koca, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020)
- Berger, Peter L., "Bilgi Sosyolojisinde Bir Problem Olarak Kimlik", çev. Mehmet Cüneyt Birkök, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı:26, İstanbul, 2000, s.241-251
- Berger, Peter L. and Anton Zjderveld, *In Praise of Doubt: How To Be Conviction Without Beacoming A Fanatic*, Harper Colins e-books, 2010 (Şüpheye Övgü, çev. Kadir Canatan, Açılım Kitap, İstanbul, 2018)
- Berger, Peter L. ve Hansfried Kellner, "Arnold Gehlen and The Theory of Institutions", *Social Research*, Cilt:32, Sayı:1, 1965, s. 110-115
- Berger, Peter L. ve Stanley Pullberg, "Reification and Sociological Critique of Counciousness," *History and Theory*, Cilt: 4. Sayı:2, 1965, s.196-211
- Berger, Peter L. ve Thomas Luckman, *Modernity, Pluralism and The Crisis of Meaning: Orientation of Modern Man*, Bertelsmant Foundation Publishers, Gütersloh, 1995 (Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi, çev. Mustafa Derviş Dereli, Heretik Yayınları, Ankara, 2015)
- Berger, Peter L. ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, çev. Vefa Saygın Ögütte, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008
- Berger, Peter, Brigitte Berger, Hansfried Kellner, *Modernleşme ve Bilinç*, çev. Cevdet Cerit, Pınar Yayınları, İstanbul, 1985
- Bewes, Timothy, *Şeyleştirme ve Geç Kapitalizmde Endişe*, çev. Deniz Soysal, Metis Yayınları, İstanbul, 2008
- Durkheim, Emil, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, çev. Enver Aytekin, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2014
- Gehlen, Arnold, *İnsan*, çev. Bedia Akarsu, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973

Sosyalleşmeden Şeyleşmeye: Toplumsal Gerçekliğin Diyalektik İnşası
Mehmet Emin BALCI

- Hegel, Friedrich, *Tinin Görüngübilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 2011
- Jameson Friedrich, "A Note On Reification In Hegel's Logic", *Critical Quarterly*, vol. -50. no. 3, 2008, s.33-42.
- Lukács, Georg, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, 1998
- Marx, Karl, *1844 Felsefe Yazıları*, çev. Murat Belge, Payel Yayınları, İstanbul, 1975
- Mead, Georg Herbert, *Mind, Self and Society: From Standpoint Of A Social Behaviorist*, The University of Chicago Press, Chicago, 1972
- Schutz, Alfred, "On the Multiple Realities", *Collected Papers I: The Problem of Social Reality*, trans. H. L. Natanson, ed. Maurice Natanson, Martinus Nijhoff, The Hague, 1973, s. 207-259
- Simmel, Georg, "Yabancı", *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s. 149-155
- Weber, Max, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, çev. Vefa Saygın Öğütler, Küre Yayınları, İstanbul, 2012